

(verschenen in: Nico Bakker e.a., Het protestantse ongeloof, kritiek van het protestantisme, Kampen 2004)

De barmhartige verstorning van de godsdienst

Een bijbelstheologische notitie bij Lukas 10 : 25- 37

'God'?

Over wie hebben wij het als wij het over 'God' hebben. Het spreken over 'God' gaat maar al te vaak uit van de vanzelfsprekendheid dat we dat zo ongeveer wel weten. 'God' is geen probleem. Daar kan een ieder wel wat mee aanvangen. We geloven immers allemaal toch uiteindelijk in dezelfde God, nietwaar? Dat is wat alle religies gemeen schijnen te hebben: 'God'. De geëmancipeerde gelovige heeft meer moeite met Jezus. Dat kunnen we allemaal niet meer zo meemaken, maar 'met God heb ik nog wel wat'. 'God' functioneert dan vaak ook als een tolerante brug tussen alle verschillen in visie en overtuiging. Het komt immers toch allemaal op hetzelfde neer?

In de bijbelse teksten is 'God' echter nooit een vanzelfsprekendheid. Telkens opnieuw is de vraag aan de orde wie 'onze' God nu toch eigenlijk is. Een noodzakelijke vraag vanwege het door profeten wakker gemaakte besef dat het mensdom voortdurend wordt geconfronteerd met machten¹ die op de loer liggen om de tot bevrijding geroepen mens te vernederen en klein te houden. Onderscheiding is daarom geboden! Niet voor niets moet er steeds weer opnieuw worden geproclameerd dat niemand anders dat deze éne Bevrijder onze God is. Jammer is het dat ook op diverse plaatsen in de Nieuwe Bijbelvertaling dit beslissende onderscheid over het hoofd wordt gezien. JHWH God, wordt daar² weergegeven met 'God, de Heer'. Het wekt de suggestie dat JHWH een bijstelling is bij 'God' in plaats van andersom. Terwijl nu juist in de centrale, alles dragende belijdenis dat deze *JHWH*, onze God is, de beslissend kritische spits is gelegen van het bijbelse spreken over 'God'. Dat er in de bijbelse teksten op buitengewoon kritische wijze over 'God' wordt gesproken, daarvan is de zogenaamde gelijkenis van de barmhartige Samaritaan een treffend voorbeeld.

In handen van rovers

In de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan komt op geheel eigen wijze het grote gebod "Gij zult de Heer uw God liefhebben... en uw naaste als uzelf" aan de orde in een gesprek tussen een torakenner en Jezus. In geen van de synoptische evangeliën klinkt dit grote gebod in zijn tweevoudige gestalte zo indifferent als in het evangelie naar Lukas. In één adem wordt gesproken over het liefhebben van JHWH én van de naaste. Het onderscheid tussen het eerste en het tweede gebod ontbreekt. We hebben hier met een torakenner van doen. Hij lijkt te weten waaraan heel tora en de profeten hangt. Het grote gebod klinkt uit zijn mond in antwoord op de vraag van Jezus wat in de wet geschreven staat. Opmerkelijk is het dat we bij Lukas dit grote gebod, in tegenstelling tot de andere synoptici³, niet horen uit de mond van Jezus zelf, maar uit de mond van deze torakenner die vraagt naar wat hij moet doen om het waarachtige leven te beërven. Lukas wil het centrale geheim van Tenach, dat in dit éne gebod besloten ligt, uitleggen. Het is immers het geheim van de NAAM zélf dat in dit gebod oplicht. Het is het geheim dat deze God een Verbondsgod is, die zich te kennen geeft in zijn daden

¹ Zie bijvoorbeeld Psalm 82

² Zie bijvoorbeeld Genesis 2 en 3

³ Zie Matteüs 22 : 34-40 en Markus 12 : 28-34

van barmhartigheid jegens zijn mensen. Van die verbondsdaden is hij niet te abstraheren. En om de ontvouwing van dat geheim is het de evangelist in heel zijn evangelie te doen. Daartoe zullen Mozes en de Profeten en de Geschriften⁴ geopend moeten worden. Daartoe zal met de taal en de teksten van Tenach Jezus ter sprake moeten worden gebracht.

In zijn antwoord vat de torakenner de eenvoud van het gebod in zijn dubbele gestalte samen. Hij heeft juist geantwoord. Over het liefhebben van JHWH kun je het niet hebben zonder ook niet tegelijk te spreken van de naaste. Maar met zijn vraag 'en wie is mijn naaste?' komt deze torakenner aan het licht. Hij meent te kunnen spreken over JHWH, terwijl die 'naaste' hem een vraag is. Wie dan JHWH, zijn God is schijnt hij te weten. "Hij wilde zichzelf rechtvaardigen", zo licht Lukas zijn vraag toe. Met dat hij vraagt naar het tweede gebod is de eenvoud van dat ene gebod in die dubbele gestalte een vraag geworden. En daarmee is het te betwijfelen of hij werkelijk wel weet waaraan heel de wet en de profeten hangt. 'God' lijkt hem geen probleem te zijn, maar wordt het omdat hij vraagt naar wie nu eigenlijk zijn naaste is⁵. En daarmee legt Lukas deze torakenner, in de uitleg van Jezus, langs de kant van de weg. Met dat hij die twee zaken die zo onafscheidelijk in dat ene gebod, en daarmee in die ene NAAM besloten liggen, van elkaar losmaakt is hij zelf geworden tot die man die in de handen van de rovers valt en halfdood langs de kant van de weg ligt. In hoofdstuk 19 wordt in een referentie aan Jeremia gesproken van het bedehuis dat tot rovershol is gemaakt. Dat is nu de staat van de godsdienst van de torakenner. Hij die over JHWH meent te kunnen spreken zonder te weten dat hij niet leven kan buiten de barmhartigheid van hem die ons tot een naaste is geworden. Daar ligt hij plotseling, menend te weten wie 'God' is. Daar ligt hij in volstrekte afhankelijkheid, geheel en al aangewezen op de hulp van een ander. Maar gelukkig is daar die priester die hem ziet. Een hem welbekende, komend van de priesterdienst. Voortdurend ook bezig met dat eerste gebod. Ook voor deze priester zal 'God' geen probleem zijn. Hij leeft ervan. De torakenner ziet als het ware zichzelf in deze priester weerspiegeld, maar komt pijnlijk genoeg tot de ontdekking dat deze representant van de godsdienst hem ziende aan de overzijde voorbijgaat⁶. De torakenner wordt gewaar hoe eenzaam zijn godsdienst is. Hij die zichzelf wilde rechtvaardigen krijgt te ontdekken hoezeer hij buiten elke relatie, elk verband staat. Hij die meende het eerste gebod te kunnen isoleren, krijgt aan den lijve te ervaren wat dit isolement betekent⁷. Zijn 'God' blijkt een kille abstractie, een verlengstuk van zijn eigen zelfrechtvaardiging. Zijn godsdienst is ontmaskerd als zijn diepste nood, als *die Angelegenheit des gottlosen Menschen*⁸. Die godsdienst heeft zijn navolgers. Zie daar die Leviet, eveneens een vertegenwoordiger van het eerste gebod. Voortdurend in de weer met 'God'. Ook hij gaat hem ziende aan de overzijde voorbij. De godsdienst van de priester en de leviet doen hem geen barmhartigheid kennen. En uit zichzelf

⁴ Lukas 24:44

⁵ Zie ook: K. Barth, *Kirchliche Dogmatik* I,2, 460, 461

⁶ In de NBV wordt het dit *kai idoon auton* weergegeven met 'toen hij het slachtoffer zag liggen'. Een onnodige toevoeging van dit pregnante 'hem ziende' waarvan zowel bij de priester, de leviet en de Samaritaan sprake is. Bovon: *Lukas betrachtet sie als unentschuldigbar, den beide schliessen, nachdem sie gesehen haben, ihre Augen zu. Sie begegnen dem Verwundeten nicht, sie entfernen sich, werden inexistent, tot für die Gegenwart, zurückgehalten durch ihre Vergangenheit, festgelegt durch rituelle Regeln...* F. Bovon, *EKK III/2, Das Evangelium nach Lukas*, Zürich/ Düsseldorf 1996, 90

⁷ Barth: *Lukas, der Arzt, aber hält ihn im Blick auf die Tatsache, dass er diese kleine Frage zu stellen in der Lage ist, für totkrank.* KD I,2, 460

⁸ KD I,2, 327

zal hij nooit tot die barmhartigheid kunnen komen. Daar ligt hij, alleen gelaten met zijn vraag.

Barmhartige storing

Maar verrassenderwijs is daar een derde. Een vreemdeling. Een, die niet uit de vertrouwde kring van zijn godsdienst komt. Ook deze Samaritaan ziet, maar het is een ander zien. Hij wordt innerlijk met ontferming bewogen⁹. En vanuit zijn 'innerlijk met ontferming bewogen zijn' wordt er efficiënt en overvloedig gehandeld. Het isolement waarin de mens die niet wist wie zijn naaste en daarmee ook niet wist wie zijn God, was wordt uit den vreemde door barmhartige daden doorbroken. De daden die aan hem geschieden dragen hem binnen in de sfeer van de NAAM. Heffen zijn eenzame godsdienst op, op het niveau van het verbond. Een vreemdeling is het, zoals Jezus voor de Emmaüsgangers een vreemdeling is¹⁰. Het heeft met het onvanzelfsprekende van dit gebeuren te maken. Een gebeuren dat ons telkens weer opnieuw ertoe dwingt te vragen wie toch deze éne is. "Wie van deze drie is volgens u de naaste geweest van de man die in handen van rovers was gevallen?" Door deze vraag van Jezus is de torakenner genoodzaakt zich te identificeren met die hulpeloze man aan de kant van de weg. Hij krijgt een ander perspectief. Niet in de eerste plaats als degene die vanuit zijn eigen daden het waarachtige leven kan bemachtigen, maar als degene die vanuit den vreemde tot het waarachtige leven op zijn benen wordt gezet. Het antwoord op deze vraag wijst op datgene waaraan dat ene gebod in zijn dubbele gestalte hangt. Uit de mond van de torakenner krijgen wij te horen waaraan de ganse wet en de profeten hangt: "Die hem barmhartigheid bewezen heeft!". Hierbij is het van belang te weten op welke wijze dit woord 'barmhartigheid' functioneert in het evangelie naar Lukas. We horen het in de beide hymnen waarmee het evangelie opent. Het klinkt tot tweemaal toe in de lofzang van Maria en eveneens tweemaal in de lofzang van Zacharias. In de liederen waar op hymnische wijze heel Tenach wordt present gesteld. Net zoals in Tenach wordt dit woord barmhartig (*rachoem*) in de dertien keer dat we het horen alleen op JHWH wordt toegepast, zo ook in het evangelie van Lukas. Dit *e/eos* wordt ook bij Lukas uitsluitend op JHWH, de God van Israël betrokken¹¹. De vraag naar de naaste wordt met andere woorden in alle eenvoud beantwoord met de aanduiding van de Godsnaam: "Barmhartig en genadig is JHWH, lankmoedig en groot aan goedertierenheid" (Exodus 34:6). Deze God is niet los verkrijgbaar van de naaste die ons geschonken wordt. In het gebeuren van deze naaste licht zijn NAAM op, daarin maakt hij zich geheel en al kenbaar. De zichzelf rechtvaardigende torakenner is op barmhartige wijze gestoord in zijn isolerende godsdienst en weet zich ontmoet door degene die hem heeft willen dienen. De gang van het Woord in het evangelie eindigt in volstrekte solidariteit met hen die gebonden zijn in de zelfrechtvaardiging van de godsdienst, tussen de rovers. Het is de plaats waar eens en voorgoed het einde is afgekondigd van datgene wat mensen vernederend in de greep houdt. Vanuit die barmhartige storing krijgt de torakenner een rol te spelen in de van godsdienst bevrijde

⁹ Dit messiaanse 'innerlijk met ontferming bewogen' wordt in de NBV jammer genoeg bleekjes weergegeven met 'kreeg medelijden'. Breukelman: "Innerlijk met ontferming bewogen, dat wil zeggen: met heel zijn binnenste raakt hij in beroering. Hij is er beroerd van, innerlijk beroerd. En dan gaat het maar niet om een gevoel, slechts een gevoel van medelijden... Vanuit dit innerlijk met ontferming bewogen zijn, wordt er gehandeld: dan gebeurt er iets!" F.H. Breukelman, Wie is mijn naaste?, in OLV 10, De noodzaak van de preek, Kampen 2000, 20

¹⁰ Lukas 24:18

¹¹ Zie K.A. Deurloo, Exodus en Exil, Kleine bijbelse theologie, Kampen 2003, 108

ruimte van de NAAM. Nee, niet langer meer in het voetspoor van de priester, zoals die leviet, maar als navolger van degene die hem tot naaste is geworden. Komend van die barmhartige daden vandaan zal hij zich telkens weer te binnen moeten brengen wie zijn 'God' nu eigenlijk is. Want voordat die het weet heeft hij ook van de Barmhartige alweer zijn eigen godsdienstje gemaakt.

Ad van Nieuwpoort